

AQLI ZAIF BOLALARNING IDROKI, XOTIRA VA DIQQAT XUSUSIYATLARI

Yusupova Ziyoda Xodjimuratovna
Toshkent pedagogika kolleji o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada aqli zaif bolalarning idroki, xotira va diqqat xususiyatlari haqida ma'lumotlar aytib o'tiladi*

Kalit so'zi: *aqli zaif, idrok, diqqat, sezgi, korreksiya, oligofren*

Idrok-tirik organizmning ma'lumotlarni qabul qilib, qayta ishlash jarayoni organizmga ob'yektiv reallikni aks ettirish va tashqi olamdagi yangidan-yangi vaziyatlarni baholab, shunga yarasha harakat qilish imkonini beradi.

Psixologiya idrokning quyidagi turlari mavjud:

-ko'ruv

-eshituv - - taktil

-ta'm bilish

-hid bilish

Aqli zaif bolalar ko'ruv idroki torligi ham karakterlidir kichik sinf o'quvchilari bir vaqtning o'zida 4-6 tadan 8-12 ta katta bo'lmagan buyumlarni ko'ra oladi. (I.M.Soloyeva)

Aqli zaif bolalar ko'ruv idroki torligi atrof borliqni o'rganish imkoniyatlarini kamaytiradi. Aqli zaif bolalar ko'ruv idrokining yana bir o'ziga xos xususiyati: ular rang ajrata olmaydilar, atrofda obyektlarni ularga karakterli bo'lgan qismlarsiz ajratadi.

Masalan: 4-5 yoshli aqli zaif bolalar oq, qora, to'q qizil va to'q ko'k ranglarni ajrata oladi. Ko'p holatlarda ko'k msiyohrang, olov rang va qizil ranglarni ajrata olmaydilar.

6-7 yoshga kelib oligofren bolalar rang ajratish xususiyatlari aniqlangan.

Aqli zaif bolalar rang ajrataolmasliklari sababi anglash faoliyatidagi ranglarni sezish xususiyatlari pastligi nuqsoni asosiy ro'l o'ynaydi.

Aqli zaif bolalar ko'rish o'tkirligi pasaygan bo'ladi sog'lom tengdoshlariga nisbatan och fondagi narsalarni qiyinchilik bilan idrok etadi. Aqli zaif bolalar ko'ruv idroki differensiallashmaganligi tanish obyektlarni sharxlash jaryonida aniq seziladi. O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra 5-6 yoshli oligofren bolalar olmaxon va mushuk shuningdek soat va kompasni ajrata olmagan.

Aqli zaif bolalar uchun fazodagi obyektlarni o'zaro aloqadorligini aniqlash ham qiyin masaladir. Ular uzoqdagi narsalarni rasmda kichiklashtirib tasvirlaydilar. Aqli zaif bolalarning idrok qilishi bilan bir qatorda normal aql-idrokga ega bolalar rivojlanishidan sezilarli farqlar ham bor. Bolalar

ko'rish orqali tushunish asosida namunaga ko'ra tanlashni egallab, biroq, ko'p sonli belgilardan tanlashni amalga oshira olmaydi, yaqin xususiyatlarni faqlashda qiynaladilar, bu xususiyatlarni didaktik o'yinchoqlar bilan harakatlarda hisobga ololmaydilar. Ajratilgan belgilar bo'yicha umumlashtirish imkoniyati, muayyan belgi bo'yicha predmetlar qatorini buza olish, shu qatorda predmet joyini topishga maxsus o'quvlarsiz erishib bo'lmaydi.

Taktil sezgi – odam tanasining faqat issiq, sovuq, og'riq, sanchiq, bosish, ezish kabilarni bir-biridan farq qilib sezish emas, balki sekin esgan shabada, salgina tekkan narsalar (paxta, latta va boshqa(lar) yoki juda mayda hasharotlar)ni ham sezishi. Taktil sezgi yo'llari orqa miyaning orqa ustunlaridan o'tadi va talamus orqali markaz tomon yo'naladi.

Aqli zaif bolalarda taktil teri-tuyish jarayoniga oid ilmiy ma'lumotlar kam o'rganilgan va 2 ta ilmiy tadqiqot mavjud.

A.P.Gozova, R.B.Kafemasning tadqiqot natijalariga ko'ra:

-Aqli zaif bolalarda teri-tuyish orqali idrok etishning rivojlanishi uchun, dars va darsdan tashqari vaqtlarda ko'proq e'tibor berilsa katta natijalarga erishiladi

-Maxsus maktab bitiruvchilari joylashadigan turli ishlab chiqarish korxonalaridagi mehnat teri tuyish orqali idrok etishning rivojlanganligini talab etadi

-Aqli zaif bolalar idrok hususiyatlarini o'rganish va to'g'ri tashxislash uchun "Rasmda kim yashiringan", "Raqamli kodlash" va boshqa metodikalardan foydalanish tavsiya etiladi

Aqli zaif bolalar xotirasi normal rivojlanayotgan bolalar xotirasidan birmuncha farq qiladi. Aqli zaif bolalar xotirasi qachonki korreksion ishlar erta boshlansa va to'g'ri yo'lga qo'yilsa rivojlanib boradi. Aqli zaif bolalar xotira xususiyatlarini bir qancha olimlar G.Y.Troshin, L.V.Zankov,

B.I.Pinskiy, G.M.Dulnev va boshqalar ilmiy-tadqiqot sifatida 30 o'rganganlar. Tadqiqotlarda ko'rsatilishicha, aqli zaif bolalarning darajalariga qarab, xotira xususiyatlarini rivojlantirish mumkin. Maktabgacha va maktab yoshidagi aqli zaif bolalar xotirasini rivojlantirish maqsadida tadqiqotchilar bir nechta ishlarni taklif qiladilar: bular asosan qo'l barmoqlar bilan ishlash, ishlash vaqtida boladan nima qilayotgani haqida so'rab olish, uni tahlil etish va qisqa muddatli xotiradan uzoq muddatli xotiraga joylashtirishdan iborat.

Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalarni xotirasini rivojlantirish uchun mayda qo'l motorikasidan foydalanish samarali natija beradi. Frontal va individual mashg'ulotlar jarayonida bolalarni barcha tomondan rivojlantirishga e'tibor beriladi. Bolalarda ihtiyoriy xotiradan to' ihtiyorsiz xotiraga o'tish uchun bir qancha vazifalar amalga oshiriladi. Individual mashg'ulotlarda bolalarning nafaqat nutq nuqsoni ustida balki xotira turlari haqida ham ish tashkil etiladi. Chunki bolaning nutqiy nuqsonini bartaraf etish vaqtida bolaning individual hususiyatlariga alohida e'tibor berib, mashg'ulot tashkil etiladi.

Aqli zaif bolalarda barcha ishlar samarasi asosan takrorlashga bog'liq. Vazifalarni bir necha marta takrorlash vaqtida o'tilgan topshiriqlar bolaning xotirasida olib qolinishiga ko'mak beradi. Maktab yoshidagi aqli zaif bolalar xotirasi ustida ish olib borish vaqtida tasavvurga ham e'tibor beriladi.

Ma'lumki tasavurning rivojlanishi xotiraga ham bog'liq. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, inson xotirasi qanchalik yaxshi rivojlansa, bu uning barcha bilish jarayonlariga (tafakkur, tasavvur, idrok, xayol kabilar) ijobiy natija beradi. Aqli zaif bolalar bilan ishlash davomida shular namoyon bo'ladiki, ularning xotirasi hajm jihatdan rivojlanishi orqada. Xotiraning asosiy xususiyatlaridan biri bu uning hajmidir. Aqli zaif bolalar xotira hajmi qisqa bo'ladi.

Bolalarga bilim berish vaqtida ular ma'lumotni juda oz miqdorda qabul qiladilar. Xotira hajmi qancha rivojlansa, bu ularning bilim olish malakalarini rivojlantiradi. Xotira xajmini rivojlantirish uchun bolaning yakka xususiyatlari inobatga olinadi. Hozirgi kunda tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, aqli zaif bolalar xotirasi mexanik ravishda rivojlanmagan. Chunki mexanik xotira rivojlanishi uchun ham analiz-sintez malakalari yaxshi shakllangan bo'lishi kerak.

Aqli zaif bolalarda esa analiz-sintez malakalari rivojlanishi bir qancha orqada qolgan. Shuni ta'kidlash lozimki, aqli zaif bolalar xotirasi ham rivojlanadi, faqatgina aqli zaif bolalarning o'ziga hos xususiyatlari bilan. Aqli zaif bolalar xotirasini tekshirish uchun "10 ta so'zni yod olish" metodikasi, "L.V.Zankov" metodikasi, "Voqealar ketma-ketligini aniqlash" metodikalari tavsiya etiladi.

Diqqat – ongning ma'lum manbani to'laroq aks ettirishi uchun o'sha manbaga qaratilishidir. O'sha manbalarga diqqatni qarata bilish esa, shaxsning faolligini bildiradi. Diqqat xayotda ruhiy faoliyatning bir tomoni bo'lib ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga muvaffaqiyatli bilim, ko'nikma, malaka egallashning asosi hisoblanadi.

K.D.Ushinskiy diqqatni inson qalbining eshigi deb bejiz ta'riflamagan bo'lsa kerak.

Insonning faollik darajasiga ko'ra diqqatning 3 turini ajratish mumkin:

- Ixtiyorsiz diqqat.
- Ixtiyoriy diqqat.
- Ixtiyoriydan so'ngi diqqat.

Aqli zaif bolalar diqqatining o'ziga xosligi anchagina faktorlarga bog'liqdir. Oliy nerv faoliyatining xususiyatlari aqli zaiflikning o'zak belgilari (nerv jarayonlarining kam harakatliligi, dominantaning zaifligi, mo'ljal olishning buzilishi) uning butun shaxsiy rivojlanishining borishida chuqur iz qoldiradi, diqqatning tahliliga olib keladi. Bu esa o'z navbatida psixik faoliyatning mazmuniga kirarkan, uning jarayoniga hamda natijasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan bu bolaning analiz va sintez jarayonlarining nisbatan yuqoriroq darajasini talab etuvchi vazifalarni bajarayotganida ayon bo'ladi.

Diqqatning chalg'uvchanligi uning parishonxotirligida o'z ifodasini topadi. Bu esa diqqatning barqarorligiga batamom ziddir. Toliqish, asablarning bo'shligi, asab tizimining xoldan toyishi natijasida tashqi quzg'atuvchilarni kuchaytiruvchi chalg'uvchanlik sodir bo'ladi. Chalg'uvchanlikning oldini olish uchun ma'lum bir vaqtda faoliyat turini o'zgartirib turgan ma'qul. Agar bunday qilinmasa bolalar tormozlanish xolatiga tushib qolishib, mehnatdan chiqib ketishadi. Aqli zaif bolalarning irodaga bog'liq ishlarni har doim deyarli qoniqarsiz bajaradilar. Bu o'rinda mashhur fransuz pedagogi E.Segenning ushbu misralari e'tiborga loyiq : "Chuqur aqli zaif bola hech narsa qila olmaydi, hech narsa bilmaydi, eng kerakligi esa - u hech narsani xohlamaydi". Demak, aqli zaif bolalardagi asosiy nuqson xohish, istakning yetishmasligidir.17 Shu narsa ma'lumki aqli zaif bolalar dars jarayonlarida tez charchaydilar. Bu bolalarning diqqatlari uzoq muddat biror nuqtaga, ta'limga qaratilmaydi. Shuning oqibatida bu bolalar tez-tez darsdan chalg'ib turadilar. Aqli zaif bolalarning dars vaqtlarida chalg'ib turishlari, ularning o'z xohish-istaklari bilan emas, balki bosh miyalarida yuz bergan kasallikning natijasidir. Shu sababli yordamchi maktablarning xodimlari bunday xolatlarga to'g'ri munosabatda bo'lishlari kerak.

Aqli zaif bolalar bilan korreksion ishlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bola diqqatining fiziologik mexanizmlarini bilish talab etiladi. Aqli zaif bolalardagi ixtiyoriy diqqat ixtiyorsiz diqqatdan pastdir. Buning sababi, ichki tormozlanishning zaifligi va tashqi tormozlanishning yaqqol ko'zga tashlanishidir. Qiyin boshqariladigan tashqi tormozlanish aqli zaif bolalarda diqqatning turg'unsizligiga olib keladi. Aqli zaif bolalardagi diqqatning taqsimlanishi, o'qitishining qiyinligi tormozlanish va qo'zg'atish jarayonlarining mo'rtligi asosida yuz beradi. aqli zaif bolalar diqqatini tarbiyalab borishda ularning oliy asab faoliyatining tiplarini e'tiborga olish darkor. Aqli zaif bolalar diqqatini shakllantirib borish shaxsni shakllantirib borish bilan uzviy bog'liq. Aqli zaif bolalar diqqatini qator psixologik metodikalar bilan o'rganish mumkin. Ayniqsa, "Shulte jadvali" metodikasi, "Korrektur sinov" metodikasi va "Belgilarni qo'yib chiq" metodikalar yaxshi natija beradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. SH.M.Amirsaidova, Z.N.Mamarajabova, N.Abidova va boshqalar "Maxsus psixologiya" o'quv qo'llanma T-2012
2. Mo'minova L. Xamidova M. va boshqalar "Maxsus psixologiya", Noshir nashriyoti Toshkent 2012
3. Spetsialnaya psixologiya. Pod.red. V.I.Lubovskogo. M.2005